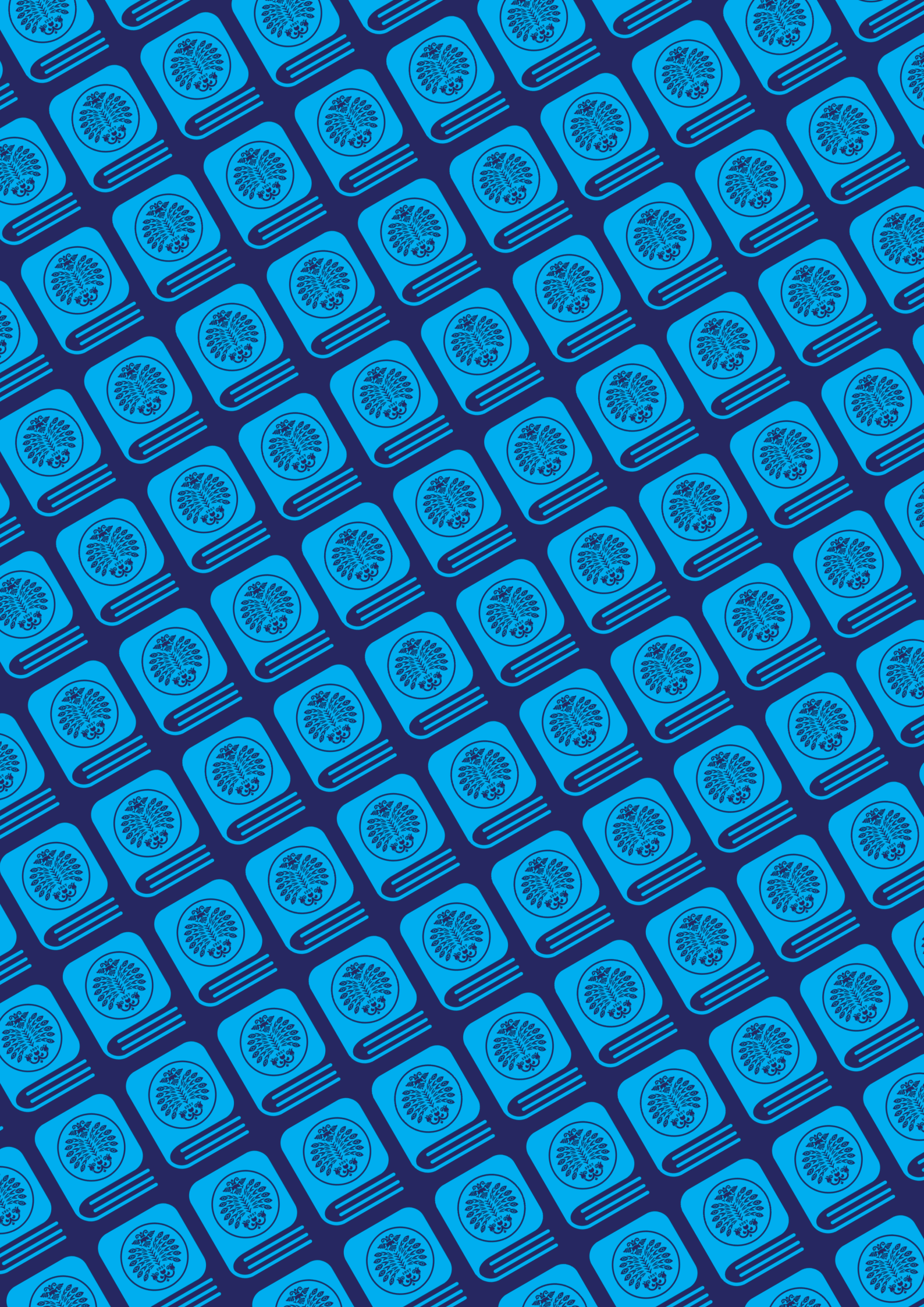
ULUSLARARASI YUNUS EMRE ve DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Eser Adı:
ULUSLARARASI YUNUS EMRE VE DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

Yayınlar Yönetmeni:
Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR

Yayın Kurulu: Prof. Dr. Ahmet SARI, Prof. Dr. Ali UTKU, Prof. Dr. Bülent ÇAVUŞOĞLU, Prof. Dr. Erdinç ŞIKTAR, Prof. Dr. Hakan Hadi KADIOĞLU, Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR, Doç. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

Dizgi ve Tasarım: Abubekir KALE

Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1295

ISBN: 978-625-7086-53-0

Erişim Adresi: https://ekitap.atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğü
Sertifika No: 42021
Adres: Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi Okuma Salonları Binası Zemin Kat Kampüs-Yakutiye/ ERZURUM
E-posta: atayayinevi@atauni.edu.tr
Telefon: 0442 231 62 80

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

atayayinevi

Erzurum 2021 © Copyright Atatürk Üniversitesi Yayınevi
Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğüne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu eser büyük mutasavvıf şair
Yunus Emre anısına armağan edilmiştir.

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ-1

(9)

SUNUŞ-2

(11)

BİLDİRİLER

(15)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
Bilge Tonyukuk'u Sürgüne Kim Gönderdi?
Who Sent The Wise Tonyukuk into Exhıbıtıon?
(17)

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR – Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI
Büyük Özbekçe Sözlük Örnekleminde Sözlükbilimsel Bir İnceleme
A Analysis of The Glossary on The Sample of The Large Uzbek-Turkish Dictionary
(27)

Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE
Türkmen Türkçesinde Çokluk Eki Üzerine Tespitler
Determinations on the Plural Suffix in Turkmen Turkish
(35)

Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Yunus Emre Divanı'nda Söz Edimleri
Speech Acts in Yunus Emre's Divan
(46)

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
Yunus Emre Divanı'nda Kiplik Ekleri
Modality Suffixes in Turkish Language
(58)

Dr. Michael ERDMAN
Does Not Compute: How Do We Deal With "Incorrect" Orthographies in Manuscripts?
Anlamsız: El Yazması Eserlerdeki "Yanlış" Yazımları Nasıl Değerlendiriyoruz?
(90)

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Doç. Dr. Эдуард Евгеньевич Лебедев
Чăвашпа Ытти Тĕрĕк Чĕлхисен Морфологийĕнчи Уйрăмлăхсем
Çuvaş Türkçesi ile Diğer Türk Lehçeleri Arasındaki Şekil Bilgisi Farklılıkları
(114)

Doç. Dr. Eduard FOMİN
Авалхи Ятсем – Чăваш Литературине Хăйне Евĕрлĕх Кӳрекен Хатĕр
Çuvaş Edebiyatının Özgünlük Simgesi Olarak Arkaik İsimler
(127)

Doç. Dr. Esmira FUAD
Yunus Emre ve Şehriyar'ı Birleştiren Qutsal Değer: Ana Dili
The Quality Unit of Yunus Emre and Shahriyar: Main Language
(133)

Doç. Dr. Ranetta GAFEROV
Türkçe'den Rusça'ya Çevri Sorunları: Cengiz Dağcı Eserleri Üzerinde "Korkunç Yıllar" ve "Yurdunu Kaybeden Adam"
Translation Problems From Turkish To Russian: "Terrible Years" Cengiz Dağcı Works And "The MAn Who Lost His Homeland"
(149)

Doç. Dr. Nazira JAPARALİYEVA
Экономикалык Багытта Билим Алган Студенттерге "Манас" Таануу" Дисциплинасын Окутуунун Технологиясы
Ekonomi Alanında Uzmanlaşan Öğrencilere "Manasşinaslik" Disiplinini Öğretme Teknolojisi
(166)

Öğr. Gör. Ләйлә СЕЙТҚАЗЫҚЫЗЫ ЖҰМАНОВА
Қазақ Тілі - Мәңгілік Елімнің Мәңгілік Тілі!
Kazak Dili-Ebedî Ülkemin Ebebî Dili
(195)

Doç. Dr. Жамиля ҚАЛДЫБЕККЫЗЫ ӨМІРБЕКОВА
Ұлттық Тіл Және Метафора
Ulusal Dil ve Metafor
(208)

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Dil ve 'İnsan' Oluş Süreci
Language and the Development Process of 'Human'
(216)

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Sözlüksel İşteş Çatı
Lexical Reciprocal Voice
(360)

Prof. Dr. Sembiev Kurmangazy ZAKIROVICH
XII. Ғасыр Ғалымы Әз-Замахшаридің «Мукаддимат Әл-Адаб» Сөздігінің
XII. Yüzyıl Bilim Adamı Zemahşerî'nin "Muḳaddimetü'l-Edeb" Adlı Sözlüğünün Dili Hakkında
(369)

Prof. Dr. Nikolay YEGOROV
Огузы И Огуры: Древние Взаимосвязи (I Тыс. До Н.Э. – I Тыс. Н.Э.)
Oğuzlar ve Ogurların Eski İlişkileri
(MÖ I. Yüzyıldan MS I. Yüzyılın Sonuna Kadar)
(385)

Prof. Dr. Azamat PARDAYEV
O'zbek Tilida So'z Turkumlarini O'rganishning Kechasi va Buguni
Dünden Bugüne Özbekçedeki Sözcük Türlerinin Araştırılması ve Öğretimi
(428)

Prof. Dr. Salkınbay Anarkul BEKMIRZAKIZI
Ұлттық Тіл Және Сана: Қазақ Тіліндегі Белсенді Үдерістер
Millî Dil ve Bilinç: Kazak Dilinde Aktif Süreçler
(437)

KOMİTELER
(452)

SEMPOZYUM PROGRAMI
(458)

SUNUŞ - I

Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle Yunus Emre'nin dünya beşeriyetine ortak bir değer olarak takdim edilmesi maksadıyla 2021 yılının "Yunus Emre Yılı" olarak anılması kararı alınmıştır. Aynı zamanda Türkçenin öneminin vurgulanması, medeniyet dili kimliğiyle bilinçli ve doğru kullanımının sağlanması amacıyla "Dünya Dili Türkçe" adıyla yurt genelinde ve yurt dışında etkinlikler ortaya konulması öngörülmüştür. Bu genelgedeki çağrıya istinaden Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü olarak bizler de Türk Dil Kurumunun da desteğiyle bir uluslararası sempozyum düzenlemeye karar verdik. Böylece

Ben gelmedüm davi içün
Benim işim sevü içün
Dostun evi gönüllerdir
Gönüller yapmağa geldim

diyen Yunus'un öğretisinden feyz alıp onun dergâha kırk yıl düz odun taşıması gibi bizler de Türk kültür ocağına bir düzgün odun atmak, bir demet doğru bilgi sunmak niyetiyle bu bilimsel toplantıyı düzenledik.

13. yüzyıl Anadolu coğrafyasındaki siyasi karışıklık içinde sevginin dilini ve Türk İslam medeniyetini kendine özgü üslubu ve arı Türkçesiyle insanlığa aktaran Yunus Emre, bugün Türk coğrafyasında geniş bir alanda tanınma imkânı bulmuş ve benimsenmiştir. Yunus Emre'nin eserlerinin, fikirlerinin ve evrensel değerleri yansıtan şiirlerinin yedi asırdır bizlerin zihinlerinde, gönüllerinde yer etmesini ve bugün hâlâ sevilerek dillerde dolaşmasını Yunus Emre'nin Türkçenin söz inceliklerini kullanmadaki başarısına borçluyuz. Anadolu'da yeni bir edebiyat dilinin doğuşunda etkili olan Yunus, halkın dilini en canlı ve sade hâliyle kullanarak gönül dostu olmayı başarmıştır.

Bugün ise geldiğimiz noktada dünyamızın her zamankinden çok Yunus Emre'yi anlamaya ihtiyacı vardır. Modern toplumun yıpratıcılığına karşı birleştirici ve hoşgörü

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

temelli felsefeye dayanan Yunus Emre ve şiirleri; geleneklerimizi, inancımızı kendi dilimizce ifade etme noktasında Türk dili ve edebiyatı açısından önemli bir kaynaktır. Bu anlamda Yunus Emre'yi sadece bir şair olarak görmek ona eksik bakmak ve özünü anlamamaktır. Bugün ise bize düşen sevgi, hoşgörü ve şefkate davet eden şiirlerini dünya dili Türkçe ile kaleme alan şairimizi daha çok insana anlatmaktır.

Bu bağlamda gerek Yunus Emre'yi gerekse onun evrensel mesajlarını ilettiği Türk dilinin tarihî gelişimini ve çağdaş durumunu konu alan sempozyumun son derece faydalı olacağı kanaatinde olduğumuzu belirterek bu sempozyumun vücut bulmasında katkı sunan başta Rektörlüğümüz ve Dekanlığımız olmak üzere düzenleme kuruluna özellikle de bildirileri ile sempozyumumuzu onurlandıran değerli bilim insanlarına teşekkür ederim.

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

SUNUŞ – 2 / *Açılış Konuşmasından*

Sayın Cumhurbaşkanımız Ocak ayında Yunus Emre ve Türkçe olarak bu yılı ilan etti. Aslında "Dünya Dili Türkçe" başlığıyla bir seferberlik ilan edilmesini istemişti kendisi. O yüzden öncelikle Yunus Emre toplantısına adı verilen "Yunus Emre Yılı" ile ilgili birkaç şey söylemek istiyorum. Yunus Emre hepimizin bildiği gibi şair, mutasavvıf. Ahmet Yesevi'nin takipçilerinden. Ahmet Yesevi ve onun takipçileri, İslamiyet'e girmiş olan Türk halkına, girmiş oldukları dini öğreten, tasavvufi kimliğe sahip insanlar. Aklımıza şu soru geliyor: Niçin Ahmet Yesevi'nin diğer takipçilerinden olan "Mevlana Yılı" değil? Çünkü işin içine tasavvuf girdiği zaman bütün dünyada da tanınan Mevlana aklımıza gelebilir. Elbette Yunus Emre de tasavvuf, tekke edebiyatına ait eserler veriyor. Benim edebiyat yönüm çok yok, dil çalışıyorum. Ama edebiyatçı arkadaşlarımız Yunus Emre'nin şiirlerinin şiir için çok önemli olmadığını söylüyorlar. Yani bizim daha iyi şiir yazan şairlerimiz var. Yunus Emre'nin özelliği şairliği değil, ama tasavvuf yönünden de Mevlana gibi bir şair varken neden Yunus Emre yılı yapıldı bu sene? Kendi kendime onu soruyorum. Kaldı ki Mevlana'nın eseri edebi değer açısından yüksek bir eser. Takipçilerden yine bir başkası Hacı Bektaşi Veli var. Hacı Bektaşi Veli'nin Anadolu'yu ve Selçuklu'yu ve bugünkü adıyla Türkiye'yi düşündüğüm zaman sevenleri, onu takip edenler diğerlerine göre çok daha etkili, sayıları çok. Mevlevilik de bu topraklarda vardı vaktinde. Genellikle devlet erkânı tarafından itibar edilirdi. Ama halk seviyesine indiği zaman Hacı Bektaşi Veli'nin daha etkili olduğunu biliyoruz. Bugün de Mevlevilik birkaç yerde kalmış olabilir ama Alevi-Bektaşi ocaklarımız hâlâ Türkiye'de çok önemli bir nüfusuj dinini yaşamasına yardım ediyor. Bunu Hacı Bektaşi Veli'nin etkisini ifade etmek için söyledim. Yunus Emre'nin böyle bir topluluğu da yok. Niçin Yunus Emre de Mevlana değil veya niçin Yunus Emre de Hacı Bektaşi Veli değil? Aslında bunu hepimiz çok iyi biliyoruz Sayın Cumhurbaşkanımız'ın da altını çizmesinin sebebi oydu. Mevlana bütün dünyada tanınsa da Türkçe yazmamıştır, kendi diliyle yazmamıştır, Farsça yazmıştır. Hacı Bektaşî Veli'nin de daha sonra talebeleri tarafından kaleme alınan eserleri Arapça yazılmıştır. Bunlar arasında Türkçe yazan Yunus Emre'dir. Zaten yılın adı da Yunus Emre değildir, "Yunus Emre ve Türkçe Yılı"dır. Yunus Emre Türkçe için çok önemli bir şahsiyettir. Sayın Cumhurbaşkanı'mız 2017 yılını "Dilimiz Kimliğimizdir" başlığıyla Türk Dili yılı ilan etmişti. Yani burada vurgulamak istediği Cumhurbaşkanımız'ın devlet adabı olarak dilimizin tehlikede olduğunu, bunun bilindiğini, buna karşı topyekün devlet organlarıyla, aydınlarla, üniversitelerle, halkla seferberlik ilan etmemiz gerektiğiydi.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Şimdi biz bu süreci yaşıyoruz ve doğal olarak öbür etnik adlarımızla Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur diye anılıyoruz.

Dönüyorum 13. yüzyıla. Bütün Türk dünyası 7. yüzyıldan 20. yüzyıla tek edebî yazı dili kullandı ama 11. yüzyılda, 1071 'de Alparslan ve ordusunun Malazgirt'te Bizans'ı dize getirmesinden sonra başka bir macera başladı. Çoğunluğu Türkmen Oğuzlar, Batı'ya geldiler, yerleştiler. 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Orta Asya'daki kardeşlerimiz oradaki dille yazdılar, eser ürettiler Kutadgu Bilig'in diliyle. Ama Anadolu'ya gelen benim dedelerim elbette -Oğuz diyalekti eskiden de vardı- Oğuzca yazı dili olmadığı için devlet dili olarak Farsçayı kullandı iki yüz yıl. Ne zamana kadar? Ta ki bir devlet adamı Karamanoğlu Mehmet Bey çıkıp; "Bundan sonra divanda, dergâhta Türkçeden başka dil konuşulmaya." diyene kadar. İşte Yunus Emre o dönemin insanı. Âşık Paşa gibi, Hoca Dehhâni gibi, Şeyyad Hamza gibi. Bunların hepsi Türkçe yazdılar. O şahıslar arasında Yunus Emre'nin önemi bambaşka. Yunus Emre tam anlamıyla halk söyleyişine yakın yazdı.

Dilimiz Kimliğimizdir, yine Cumhurbaşkanımızın bize hatırlatmasıydı. Bu arada Mustafa Kemal Atatürk'ü de anmadan geçemeyeceğim. Dilde sadeleşme konusunda dilimizde kullanılan kelimelerin kaynağı neresi olursa olsun bizimdir ama dile yerleşmemiş yabancı kelimelere dikkat edelim, bir de Türkçeyi Türkçe dil kurallarına göre kullanalım gibi ilkeler belirlenmişti. İşte sonuç, başarı. Ancak bu başarı Cumhuriyet'in ilanından sonra ve yine bir devlet adamının, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuyu devlet politikası haline getirmesinden sonra gerçekleşmiştir ve neticede 2017 yılında yine devletimizin başkanı sayın Cumhurbaşkanımız da "Dilimiz kimliğimizdir." demiştir.

Söz söylemekle bitmez.

Sempozyumda çok kaliteli ve seviyeli bir topluluk var. Güzelliklere vesile olacağına inancım tamdır.

Hayırlı olmasını diliyor, tebriklerimi iletiyorum.

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Türk Dil Kurumu Başkanı

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

BİLDİRİLER

BÜYÜK ÖZBEKÇE-TÜRKÇE SÖZLÜK ÖRNEKLEMİNDE SÖZLÜKBİLİMSEL BİR İNCELEME

A Analysis of The Glossary on The Sample of The Large Uzbek-Turkish Dictionary

Hüseyin BAYDEMİR[*]-Nursan ILDIRI[**]

Öz

Bir dilin söz varlığının listelendiği sözlükler hem kültürel mirası muhafaza etmek hem de dilin öğreniminde ve öğretiminde yararlanmak amacıyla başvurulan en önemli kaynaklardan biridir. Bu temel başvuru kaynağının çeşitli açılardan ele alınması, araştırılıp incelenmesi bir dilbilim alt dalı olarak nitelendirilen sözlükbilim adlı disiplinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'de uzun yıllardan beri Özbek edebiyatı ve dili ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bu alanın edebî eserleri üzerinde yapılacak incelemeleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmek, bu lehçenin söz varlığına hâkim olmayı gerektirir. Türkiye'de Özbek Türkçesinin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar önemli bir boşluğu doldurmalarına rağmen kullanıcılarının ihtiyacını tam olarak karşılayabilecek düzeyde değillerdir. Bu çalışmada, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yazılan "Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük" adlı eserin sözlük yapısı ve işlevleri sözlükbilimsel bir yöntemle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük, Sözlükbilim, Söz Varlığı, Özbek Türkçesi.

Abstract

Dictionaries, in which the vocabulary of a language is listed, are one of the most important resources that are used both to preserve the cultural heritage and to benefit from the learning and teaching of the language. Considering, researching and examining this basic reference source from various angles has led to the emergence of the discipline called

[*] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, *Ataturk University Faculty of Letters Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures* hbaydemir@atauni.edu.tr

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, *Ataturk University Faculty of Letters Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures* nursan.aslan@atauni.edu.tr

lexicography, which is described as a sub-branch of linguistics. Studies on Uzbek literature and language have been carried out for many years in Turkey. To be able to carry out the studies on the literary products of this field in a healthy way requires to have a good command of the vocabulary of this dialect. Although studies on the vocabulary of Uzbek Turkish fill an important gap, they are not at a level that can fully meet the needs of its users. In this study, the dictionary structure and functions of the work called "Great Uzbek-Turkish Dictionary", which was written to meet this need, are discussed with a lexicographic method.

Keywords: Great Uzbek-Turkish Dictionary, Lexicography, Vocabulary, Uzbek Turkish.

Sözlükbilimin temel inceleme alanı olan sözlük kavramı İlhan tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: "*Sözlük bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütününü veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır*" (İlhan, 2007: 15). Sözlükleri yapısal ve işlevsel açıdan ele alan sözlükbilim kavramı ise; bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalı olarak ifade edilmektedir (Aksan, 1995: 393). Sözlükbilim çalışmalarının sonucunda bir ürünün ortaya çıkması bu alanın uygulamalı dilbilim alanıyla ilişkili olduğunun da bir göstergesidir (Özcan, 2018:5).

Özbek ve Türk sözlükçülük geleneği aynı tarihî geçmişe dayanmaktadır. Ortak mirasımız olan "Divânü Lügati't-Türk" ile başlayan süreç Özbekistan için 19. yüzyılın sonlarına doğru Batı sözlükçülük anlayışının etkisiyle gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte hazırlanan sözlüklerin içeriği Rusların Türkistanlıları daha yakından tanıması ya da Rusçanın yerli halk arasında yayılmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur ve bu nedenle onlarca Rusça-Özbekçe çeviri sözlük yayımlanmıştır (Yuldaşev, 2011: 252). Bağımsızlığın kazanılmasıyla beraber Özbekistan Fenler Akademisi Alişir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından bugüne kadar yapılmış en hacimli sözlük oluşturulmuştur. Çalışmamıza da kaynaklık eden 5 ciltlik "Özbek Dilinin İzahlı Lügati" adlı eserin çok kıymetli bir çalışma olmasına rağmen birçok eksikliği ve hatayı da barındırdığını ifade edebiliriz. Sözlükte madde başı olarak mevcut olup açıklaması yer almayan sözcükler, açıklama kısmında madde başına gönderme yapılan sözcüğün sözlükte

yer almaması, açıklaması doğru olmayan ifadeler, yanlış madde başına gönderme yapılan sözcükler, bu sözlükteki temel eksiklikleri ve hataları ortaya koymaktadır.

1. Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük Hazırlanırken Kullanılan Teknikler

1.1. Sözlüğün İçeriği

Özbek Türkçesinin söz varlığının anlamsal, dizimsel ilişkilerini dikkate alarak sözlük kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak, Özbek Türkçesinin genel söz varlığını ortaya koymak, bu lehçenin öğrenimine ve öğretimine katkı sağlamak amacıyla tarafımızdan "Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük" adlı eser hazırlanmış ve yayım aşamasına gelmiştir. İncelediğimiz edebî metinler dışında, başta "Özbek Dilinin İzahlı Lügati" olmak üzere hem Özbekistan'da hem Türkiye'de yayımlanmış Özbek Türkçesi sözlükleri de taranmıştır. Bilhassa "Özbekçenin Açıklamalı Deyimler Sözlüğü", "Çağdaş Özbek Dilinin Aktif Sözleri İzahlı Sözlüğü", 3 ciltlik "Özbekçe Etimolojik Lügat" ve çok sayıda Özbekçe-İngilizce, Özbekçe-Rusça sözlük gözden geçirilmiştir.

Yukarıda görselleri yer alan sözlükler Özbek Türkçesiyle ilgili bugüne kadar yapılan sözlük çalışmalarını ortaya koymaktadır. Bu sözlüklerin her biri bu alana katkı sağlayacak nitelikte hazırlanmış olsalar da aranılan her sözcüğün anlamını içermemeleri nedeniyle kullanıcılarının ihtiyacını tam olarak karşılayabilecek nitelikte değillerdir. Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük hazırlanırken daha çok bu ihtiyaç üzerinde durulmuş ve sözlük birim sayısı açısından bu zamana kadar Özbekçe söz varlığı üzerine yapılan en hacimli sözlük olma özelliği ile çalışmanın önemi daha belirgin bir hâl almıştır. Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük oluşturulurken sözcüklerin halk ağzında yaygın olarak yaşayan şekilleri de verilmiş, dil ve gramer kuralları açısından sözcüklerin doğru kullanımına dikkat edilmiş, madde başı olarak kullanılan sözcüklerin asıl ve yan anlamları sıralanmıştır.

Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük'te 40.000 dolayında madde başı bulunmaktadır. Madde başları içinde yer alan birleşik adlar, birleşik fiiller, kalıp sözler ve deyimlerin sayısı ise varyantlarıyla birlikte 55.000 dolayındadır. Bu sözlükte toplamda -yaklaşık olarak- 95.000 sözcük, kavram ve deyime yer verilmiş olup; bütün bunlara temel ve mecaz anlamlarıyla birlikte yüzbinlerce karşılık veya izah yazılmıştır.

Sözlüğün başına, yer adlarının yazımıyla ilgili dağınıklığın önüne geçmek için yer adları dizini eklenmiştir. Bu dizinde ülkeler, belli başlı dünya şehirleri, denizler, göller, körfezler, ırmaklar, dağlar vb. olmak üzere 600'ün üzerinde yer adının Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yazımı eşleştirilmiştir.

1.2. Madde Yapısı

Sözlükte yer alan kelimeler madde başı olarak sıralanmıştır. Madde başları Özbek Latin alfabesiyle[1] ve tamamen küçük harflerle yazılmıştır. Abecesel sıralamada ise, bu sözlük daha çok Türkiye'de kullanılacağı için, Türk dünyası ortak alfabesi esas alınmıştır. Bu sayede sözlükte aranılan herhangi bir söz veya kavram daha hızlı ve kolay bulunacaktır.

Kullanıcıya kolaylık sağlamak maksadıyla, sözlükte yer alan Özbekçe unsurların tamamı kalın harflerle; sözlük birimsel yapılar dik harflerle, örnek cümle

[1] Bu sözlükte, Özbek Latin alfabesinde kullanılan "ch, g', o', sh" yerine sırasıyla "ç, ğ, ô, ş" harfleri kullanılmıştır. Özbekistan'da Latin alfabesini ıslah çalışmaları kapsamında, ön komisyonlarca "ç, ğ, ô, ş" harflerinin kullanımı kabul edilmiş olup; bu değişikliğin yakın bir tarihte resmiyet kazanacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Hem bu sebeple hem de "ch, g', o', sh" harfleri, iki lehçe arasındaki yakınlık ve benzerliği gölgelediği için bunların yerine tarafımızdan "ç, ğ, ô, ş" harfleri tercih edilmiştir.

ve diğer örnek yapılar ise italik yazılmıştır. Bu sayede, bütün bu unsurlar ilk bakışta kolaylıkla ayırt edilebilecektir.

Sözcük türleri madde başının hemen bitiminde italik ve küçük harflerle kısaltma olarak eklenmiştir. Ayrıca kelimelerin hangi alan ve disipline ait olduğu da kısaltmalarla italik olarak ifade edilmiştir: *ed.* (edebiyat), *fiz.* (fizik), *huk.* (hukuk), *kim.* (kimya) vb. olmak üzere toplam 72 alana ait kısaltma kullanılmıştır. Aynı şekilde yazılıp farklı anlamları karşılayan madde başları Roma rakamları ile (I, II, III, ...) gösterilmiştir. Madde başının farklı anlamları karşıladığı durumlarda ise klasik numaralandırma yöntemi (1, 2, 3, ...) tercih edilmiştir.

"etmoq, qilmoq, bôlmoq, qolmoq, yurmoq, kôtarmoq" vb. yardımcı fiillerle oluşturulan ve ayrı yazılan birleşik fiiller madde içinde ilgili olduğu anlamın içerisinde yer almıştır:

badarğa *a.* **1.** Vatanından kovulma, sürgün edilme, sürgün. **badarğa bôlmoq** kovulmak, sürülmek **badarğa qilmoq** kovmak, sürmek **2.** *huk.* Mahkeme kararıyla başka bir yere gönderme, başka bir yere yerleştirme, tehcir.

Ayrı yazılan birleşik adlar, ilgili olduğu madde başının altında ve ait olduğu anlamın içinde bulunmaktadır:

qalam (I) *a.* **1.** Kurşun kalem. **qora qalam** kara kalem **toş qalam** kurşun kalem **2.** Kamış kalem, tüy kalem; divit. **pôlat qalam** divit kalem; dolma kalem

Özbek Türkçesinde, herhangi bir birleşik adın ayrı ve birleşik yazımlarıyla karşılaşılabilmektedir. Bu durumlarda, ayrı yazılan birleşik ad ilgili madde başı içinde, birleşik yazılanı ise ayrı bir madde başı olarak verilmiştir. Ayrı yazılan birleşik adların anlamı için *bk.* (bakınız) kısaltmasıyla madde başı olan varyantına gönderme yapılmıştır:

qarağay *a. bit. b.* Sarıçam. **qora qarağay** *bk.* qoraqarağay

Ayrı yazılan birleşik ad, birleşik adı oluşturan sözcüklerin temel anlamlarından tamamen farklı anlam taşıyorsa, ayrı bir madde başı olarak yer almıştır:

sariq çumçuq *a. hay. b.* Kara başlı iskele.

sariq ilon *a. hay. b.* Oluklu kertenkele.

Kalıp sözler ve deyimlere, madde başı olan sözcüğün bütün anlamları yazıldıktan sonra yer verilmiştir:

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

oğirlik *a.* **1.** Ağırlık. **2.** Zorluk, çile, sıkıntı. **3.** *mec.* Ağırlık, yük, külfet. **4.** *mec.* Geçim zorluğu, ağır hayat. **5.** *mec.* Ağırlık, ağırbaşlılık. **kallang oğirlik qilyapdimi** canından mı usandın, ölmek mi istiyorsun **oğirligini ortmoq** 1) *(yük olarak)* ağırlık etmek 2) ağırlık etmek, külfet olmak

Deyimlerin her bir varyantı ayrı ayrı yazılmamış, deyimdeki sözcüklerin alternatifi parantez içinde gösterilmiştir. Mesela, **boşni xam qilmoq** ve varyantları olan **bôyinni xam qilmoq, gardanni xam qilmoq, kallani xam qilmoq** deyimleri **boşni (bôyinni, gardanni, kallani) xam qilmoq** şeklinde yazılarak, bu deyim bütün varyantlarındaki ortak unsur olan **xam** madde başının içinde verilmiştir. Bu yöntemle, sözlüğün toplam hacminde önemli ölçüde tasarruf sağlanmıştır.

Madde başlarında yaygın kullanımda olan sözcükler için herhangi bir kısaltma verilmezken eskilik için *esk*., az kullanılanlar için *(az kul.),* halk arasında yaşayan sözcükler için *hlk.* kısaltmalarına yer verilmiştir.

1.3. Tanım ve Tanımlama Biçimleri

Madde başı tanımlamalarında öncelikle en yaygın anlam verilmiş, daha sonra mecaz anlamlar yer almıştır. Sözlük birimlerin deyimleşmiş ve kalıplaşmış biçimleri, anlamları verilmiş, cümle içerisinde kullanımlarını göstermek ve anlamlarını belirgin hâle getirmek amacıyla varsa örnekleriyle beraber sıralanmıştır. Cümle içinde kullanıma dair örnek verirken edebî metinlerden doğrudan alıntı yapılmamıştır. Bunun yerine tarafımızdan daha kısa, anlaşılır örnekler yazılmış ve sözlüğün hacminin fazla şişirilmesinden kaçınılmıştır.

Sözlüğün Özbekistan tarafında veya farklı çevrelerce de kullanılacağı düşünülerek, her bir sözcük veya kavrama tek bir karşılık yazmak yerine birden fazla eşanlamlı sözcük yazılmaya çalışılmıştır:

ohang *a.* **1.** Ahenk, uyum, armoni. **2.** *müz.* Ahenk, ezgi.

Uluslararası terimlerin karşılıkları yazılırken, öncelik Türkçe olanlarına verilmiş ve terimin uluslararası varyantı ikinci planda yazılmıştır:

gipoteza *a.* Varsayım, hipotez.

lingvistika *a.* Dil bilimi, lengüistik.

Bitki adlarından bazılarına, Türkiye'de yetişmedikleri için, Türkiye Türkçesinde karşılık bulunamamıştır. Bu durumlarda temel bir tanım yazılarak parantez içinde Latince adı verilmiştir:

yovvoyi sabzi *a. bit. b.* Beyaz çiçekler açan tek yıllık bir bitki *(eremodaucus lehmannii).*

Standart Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan bazı sözcük ve kavramların Anadolu ağızlarında bire bir karşılıkları olduğu fark edilmiştir. Bu durumlarda temel bir açıklama yazıldıktan sonra, Anadolu ağızlarında kullanılan sözcüklere de yer verilmiş ve en sonda parantez içinde bu durum belirtilmiştir:

nor (I) *a. hay. b.* Tek hörgüçlü erkek deve; besrek, buhur *(Anadolu ağızlarında).*

Sözlükte zorunlu olmadıkça, açıklama ve izahattan kaçınılmış, sözcük ve kavramlara bire bir karşılıklar yazılmıştır. Türkiye Türkçesindeki diğer anlamlarla karıştırılmaması için yer yer parantez içinde kısa açıklama ve yönlendirmeler yapılmıştır:

tabaqa 1. *a. (kapı, pencere vb. için)* Kanat.

Deyimlere karşılık yazılırken, "**sôqir kôzga surma** kel başa şimşir tarak" örneğinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde aynı anlama gelen deyim/ler bulunmaya çalışılmış veya aynı deyimin Türkiye Türkçesindeki varyantı yazılmıştır: "**olma piş oğzimga tuş** armut piş ağzıma düş".

Sonuç

Sözlük hazırlamadaki en temel amaç sözcüğün ne anlama geldiğini kullanıcıya aktarmak için ihtiyacı olan bilgiyi sunmaktır. Bu bilgilerin düzenli, eksiksiz ve belli bir standarda uygun olması sözlük kullanıcısı için kolaylık sağlayacaktır. Bu kullanım kolaylığını sağlamak için evrensel birtakım standartlar sözlük tipolojileri adı altında belirlenmiştir. *Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük*'ü sözlük tipolojisine göre ele alırken Doğan Aksan'ın sınıflandırması esas alınmıştır. Aksan'a göre sözlükler tipolojileri açısından ele alınırken üç temel unsur üzerinde durulmalıdır; sözlüğün içerdiği dil sayısı, maddelerin sıralanış düzeni ve içeriğin niteliği. Bu esaslar çerçevesinde *Büyük Özbekçe-Türkçe Sözlük* dilin söz varlığını işleme bakımından Özbekçe-Türkçe olmak üzere iki dilli, abecesel sıranın dikkate alınıp alınmama durumuna göre abecesel sözlük, ele alınan söz varlığının niteliğine göre ise genel sözlükler kategorisinde yer almaktadır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Kaynakça

Aksan, Doğan. (1995). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara.

Baskın, Sami-Toker, Hilal Toker. (2019). "Türk Dil Kurumunun Süreli Yayınlarında Yer Alan Sözlük Bilimi Konulu Yazılar"*, Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 2 (1), ss. 395-412.

Bergenholtz, Henning-Rufus H. Gouws. (2014). "Sözlükbilimi Nedir?", (çev. Ferdi Bozkurt), *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 9, ss. 71-85.

İlhan, Nadir. (2007). Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri, Manas Yayınları, Elazığ.

Özcan, Emrah. (2018). "Sözlükbilim ve Sözlükçülük Terimlerinin Kullanımı Üzerine", *YILDIZ Journal Of Educatıonal Research,* 3(2), 1-13.

Yuldashev, Marufjon. (2011). "Özbekistan'daki Sözlük Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, *ss. 251-258.*